

ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΣΥΓΚΡΙΣΗΣ ΤΗΣ ΑΘΗΝΑΣ ΜΕ ΕΛΛΗΝΙΚΕΣ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΙΚΕΣ ΠΟΛΕΙΣ ΜΕΣΩ ΚΑΤΑΛΛΗΛΩΝ ΔΕΙΚΤΩΝ ΧΩΡΙΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

Αγγελίδης Μηνάς^{1*}

¹Καθηγητής, Εθνικό Μετσόβιο. Πολυτεχνείο, Σχολή Αρχιτεκτόνων, Τομέας Πολεοδομίας και Χωροταξίας, Πατησίων 42, Αθήνα 10682, Τηλ. 210 7721731, Email: angelidi@central.ntua.gr

Περίληψη:

Η εισήγηση εξετάζει κατ' αρχήν γενικά την αυξανόμενη σημασία, τα προβλήματα και τις προϋποθέσεις της χρησιμοποίησης δεικτών (indicators) για την σύγκριση υποδειγμάτων (τύπων) χωρικής ανάπτυξης των πόλεων στο πλαίσιο της ενοποίησης του χώρου της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Στη συνέχεια, μέσα από την συζήτηση επιλεγμένων στοιχείων του παραδείγματος σύγκρισης της χωρικής ανάπτυξης της μητροπολιτικής περιοχής της Αθήνας τόσο με εκείνη άλλων ελληνικών πόλεων όσο και κατάλληλα επιλεγμένων ευρωπαϊκών μητροπόλεων, στη βάση δεικτών, επιχειρείται να εξειδικευτούν οι μεθοδολογικές προϋποθέσεις περαιτέρω αξιοποίησης των δεικτών σε αυτό το πεδίο.

ELEMENTS OF COMPARISON OF ATHENS WITH GREEK AND EUROPEAN CITIES THROUGH SUITABLE INDICATORS OF TERRITORIAL DEVELOPMENT

Angelidis Minas *

¹Professor, National technical University of Athens, School of Architecture, Department of urban and regional planning, Patission 42, Athens 10682, Tel.. 210 7721731, Email: angelidi@central.ntua.gr

Summary:

The paper discusses firstly the growing importance, the problems and the conditions of the use of indicators for the comparison of patterns (types) of territorial development of cities in the context of the unification of the European Union's territory. Afterwards, it attempts specify the methodological preconditions of further exploitation of indicators in this field through the discussion of selected elements of the comparison of the Athens metropolitan region territorial development with that of other Greek cities as well as selected European Union's metropolises.

Λέξεις Κλειδιά: Αθήνα, Χωρικοί δείκτες, Πόλεις, Χωρική ανάπτυξη

Key words: Athens, Territorial indicators, Cities, Territorial development

1. Εισαγωγικά: Η χρησιμοποίηση δεικτών για την συγκρότηση υποδειγμάτων χωρικής ανάπτυξης των πόλεων

Προκειμένου να μελετήσουμε τον τρόπο ανάπτυξης μιας πόλης με σκοπό να τροφοδοτήσουμε την διαμόρφωση χωροταξικής και πολεοδομικής πολιτικής για αυτήν, δεν αρκεί να μελετήσουμε την ίδια την πόλη. Είναι απαραίτητο να συγκρίνουμε την δυναμική της ανάπτυξης της τόσο με εκείνη άλλων πόλεων στον εθνικό χώρο όσο και άλλων πόλεων στον διεθνή ή, ειδικότερα, στον ευρωπαϊκό χώρο. Έτσι, θα μπορέσουμε να προσδιορίσουμε τον «τύπο» ή «υπόδειγμα» ή μοντέλο ανάπτυξης της πόλης και, κατά συνέπεια θα μπορέσουμε να αντλήσουμε χρήσιμα διδάγματα για τον σχεδιασμό της από τις πολιτικές που εφαρμόστηκαν σε άλλες πόλεις που ακολουθούν το ίδιο ή και διαφορετικό υπόδειγμα ανάπτυξης. Στην αντίθετη περίπτωση, όπου δηλαδή υιοθετούνται πολιτικές ανάπτυξης άλλων πόλεων, χωρίς να ληφθεί υπ' όψιν το υπόδειγμα της ανάπτυξης τους, όχι μόνο δεν ωφελείται η πολιτική ανάπτυξης της συγκεκριμένης πόλης αλλά μπορεί να υπάρξουν και αντίθετα αποτελέσματα. Είναι, πιστεύουμε, φανερό ότι μια τέτοια άκριτη «αντιγραφή» πολιτικών που εφαρμόστηκαν σε ευρωπαϊκές ιδίως πόλεις έχει γίνει αρκετές φορές στην περίπτωση των ελληνικών πόλεων.

Στο πλαίσιο της παραπάνω προσέγγισης απαιτείται ο προσδιορισμός των κινητήριων δυνάμεων ανάπτυξης (driving forces) καθεμιάς από τις μελετώμενες πόλεις και, στη συνέχεια, η διαμόρφωση κατάλληλων διαφορετικών υποδειγμάτων ανάπτυξης πόλεων, δηλαδή μιας κατάλληλης τυπολογίας. Η κάθε πόλη που μελετάται, όπως εδώ Αθήνα, θα πρέπει να ενταχθεί σε ένα από τα παραπάνω υποδείγματα ανάπτυξης πόλεων. Ως «υπόδειγμα» εννοούμε εδώ ένα σχήμα το οποίο περιλαμβάνει όλους τους δείκτες οι οποίοι αντανακλούν τις «κινητήριες δυνάμεις» (driving forces) μεταβολής της πόλης.

Στα παρακάτω δεν επιχειρούμε μια ολοκληρωμένη συγκριτική μελέτη της χωρικής ανάπτυξης της Αθήνας σε σχέση με άλλες ελληνικές και ευρωπαϊκές πόλεις. Η έκταση αυτής της εισήγησης απέχει πολύ σημαντικά από τις αντίστοιχες απαιτήσεις. Αυτό που θέλουμε να συζητήσουμε εδώ είναι **οι δυνατότητες αλλά και οι απαιτήσεις μιας τέτοιας σύγκρισης**, όπως προκύπτουν έστω και από μια πολύ συνοπτική συγκριτική επισκόπηση των αντίστοιχων δεδομένων.

Θα πρέπει να τονίσουμε ότι **στο βαθμό που ο ευρωπαϊκός χώρος ενοποιείται περισσότερο, αυξάνεται σημαντικά η ανάγκη για συγκρίσεις μεταξύ των ευρωπαϊκών πόλεων** εφόσον η ανάπτυξη κάθε ξεχωριστής πόλης εντάσσεται αντικειμενικά στην προοπτική ανάπτυξης του συνόλου των ευρωπαϊκών πόλεων.

Η σύγκριση μεταξύ των πόλεων αποτελεί μια πολύ δύσκολη υπόθεση, εφόσον η πόλη αποτελεί ένα πολύπλοκο φαινόμενο και η ανάπτυξή της εξαρτάται από πολυάριθμες ομάδες παραμέτρων, οι οποίες αναφέρονται στην οικονομία, την κοινωνία και το περιβάλλον αλλά και στον πολιτισμό, στις υποδομές κ.ο.κ. Ακόμα και για μια από αυτές τις ομάδες, π.χ. για τις παραμέτρους της οικονομικής ανάπτυξης της πόλης, η σύγκριση θα πρέπει να είναι κατάλληλη, θα πρέπει δηλαδή να στηρίζεται σε κατάλληλα μεθοδολογικά εργαλεία. Τέτοια εργαλεία είναι, μεταξύ άλλων, οι **δείκτες**. Ένας ενδιαφέρων ορισμός για τους δείκτες (indicators) δίνεται από το Διεθνές Ινστιτούτο για την βιώσιμη ανάπτυξη (IISD, 2005): «Ένας δείκτης ποσοτικοποιεί και απλοποιεί τα φαινόμενα και μας βοηθά να κατανοήσουμε τις σύνθετες πραγματικότητες. Οι δείκτες (indicators) αποτελούν συνθέσεις (aggregates) ανεπεξέργαστων και επεξεργασμένων στοιχείων αλλά μπορούν να συντεθούν περαιτέρω για να σχηματίσουν σύνθετους δείκτες». Οι με την παραπάνω έννοια δείκτες (indicators) πρέπει να διακρίνονται τόσο από τα ανεπεξέργαστα δεδομένα (raw data) όσο και από τις μεταβλητές (variables). Στα παρακάτω δεν θα ακολουθήσουμε αυστηρά αυτές τις διακρίσεις προκειμένου να μην γίνει δυσχερής η κατανόηση του κειμένου.

Η χρησιμοποίηση δεικτών (όπως και αντίστοιχων κριτηρίων) είναι ακόμα πιο δύσκολη στην περίπτωση που χρειάζεται να αναλύσουμε τον τρόπο ανάπτυξης μιας πόλης για να τροφοδοτήσουμε την διαμόρφωση μιας πολιτικής αειφόρου ανάπτυξης της, όπως τουλάχιστον αυτή ορίζεται από τα Κοινοτικά κείμενα για την χωρική ανάπτυξη, ως σύνθεση της ισόρροπης ανταγωνιστικότητας, της κοινωνικής συνοχής και της προστασίας του περιβάλλοντος. Επειδή όμως ο όρος «αειφόρος ανάπτυξη των πόλεων» δεν είναι εύκολο να εξηγηθεί συνοπτικά (βλέπε, μεταξύ άλλων, στο: Αγγελίδης, 2004 και Αγγελίδης, 2005), χρησιμοποιούμε αντί αυτού στα παρακάτω τον όρο «ανάπτυξη των πόλεων».

Ουσιαστικά, η εφαρμογή πολιτικής «ανάπτυξης» των πόλεων κινδυνεύει να παραμείνει στο επίπεδο των διακηρύξεων ή και να καταλήξει στην εφαρμογή μη αειφορικών πολιτικών, αν δεν διαμορφωθούν κατάλληλοι δείκτες αξιολόγησης του «βαθμού αειφορικότητας» αυτής της πολιτικής. Αλλά και οι δείκτες για την ανάλυση, δηλαδή αυτοί που είναι κατάλληλοι για την σύγκριση των πόλεων ως προς τις κινητήριες δυνάμεις της ανάπτυξης, πρέπει να εντάσσονται στο ίδιο εννοιολογικό πλαίσιο με τους παραπάνω δείκτες αξιολόγησης της πολιτικής αστικής ανάπτυξης. Ακόμα, επειδή, όπως ήδη τονίσαμε, η πόλη αποτελεί ένα εξαιρετικά πολύπλοκο φαινόμενο, οι απλούστεροι και ευκολότερα μετρήσιμοι δείκτες δίνουν, συχνά, αμφίβολα αποτελέσματα. Για παράδειγμα, ένας δείκτης που μετρά τη σχέση της επιφάνειας των αδόμητων χώρων προς τη συνολική επιφάνεια μιας αστικής περιοχής έχει πολύ διαφορετικό νόημα σε ένα σχετικά κεντρικό τμήμα μιας μεγάλης πόλης από ότι σε ένα προάστιό της, ή, ακόμη περισσότερο, σε μια μικρή πόλη, όπου η πρόσβαση των κατοίκων στη γύρω αδόμητη περιοχή είναι εύκολη. Παρότι έχουν γίνει μεγάλες προσπάθειες, σε διεθνές επίπεδο, όσον αφορά στον προσδιορισμό των δεικτών ανάλυσης των κινητήριων δυνάμεων ανάπτυξης των πόλεων και αξιολόγησης των πολιτικών για τις πόλεις, χρειάζεται να καταβληθεί πολύ μεγαλύτερη προσπάθεια σε αυτό τον τομέα.

2. Ο «Αστικός Έλεγχος»: Αξιολόγηση της ποιότητας ζωής στις ευρωπαϊκές πόλεις

Για να υλοποιηθεί αποτελεσματικά η όλη παρέμβαση της Ευρωπαϊκής Ένωσης στις ευρωπαϊκές πόλεις στην κατεύθυνση της αειφορίας, και να προσδιορισθούν ευρέως αποδεκτοί δείκτες / κριτήρια για την ποιότητα ζωής σε αυτές, χρειάζεται να συγκεντρωθούν δεδομένα για ένα μεγάλο αριθμό πόλεων και να ομογενοποιηθούν αυτά τα δεδομένα (έστω σε ένα πρώτο επίπεδο), ώστε να

μπορεί να γίνουν με στοιχειωδώς αξιόπιστο τρόπο οι απαραίτητες συγκρίσεις. Χρειάζεται, δηλαδή, η δημιουργία μιας κατάλληλης βάσης δεδομένων για τις ευρωπαϊκές πόλεις.

Αυτό το σκοπό επιχείρησε να υπηρετήσει η Ευρωπαϊκή Επιτροπή όταν, το 1998, ξεκίνησε μια σε βάθος έρευνα της ποιότητας ζωής σε 58 ευρωπαϊκές πόλεις (Eurostat 2009). Η έρευνα αυτή, που ονομάστηκε «Αστικός Έλεγχος» / ΑΕ (“Urban Audit”), έδωσε στους δήμαρχους, τους συντονιστές έργων και τους πολίτες πρόσβαση σε ένα ευρύ φάσμα κοινωνικοοικονομικών στοιχείων σχετικά με την πόλη τους και τους κατέστησε ικανούς να τα συγκρίνουν με αριθμητικά στοιχεία από πόλεις σε όλη την Ευρώπη. Τέτοιες συγκρίσεις ήταν αδύνατες στο παρελθόν, διότι υπήρχαν πολλά κενά στις διαθέσιμες πληροφορίες. Όπου υπήρχαν αριθμητικά στοιχεία, συχνά δεν ήταν συγκρίσιμα μεταξύ κρατών μελών.

Πιο συγκεκριμένα: ο πρώτος Αστικός Έλεγχος συγκέντρωσε πληροφορίες για πάνω από 500 δείκτες σε πέντε τομείς: κοινωνικοοικονομικές πτυχές, περιβάλλον, εκπαίδευση και κατάρτιση, συμμετοχή στην κοινωνία των πολιτών, πολιτισμός και ψυχαγωγία. Η εκτίμηση αυτών των θεμάτων απαιτήσε, σε πολλές περιπτώσεις, την ανάπτυξη νέων μεθόδων.

Λόγω του αυξανόμενου ενδιαφέροντος για αστικές στατιστικές υψηλού επιπέδου, υλοποιήθηκαν ένας δεύτερος όπως και ένας τρίτος Αστικός Έλεγχος το 2003 / 2004 και το 2006 / 2007, αντίστοιχα. Ο δεύτερος Αστικός Έλεγχος κάλυψε πάνω από 180 πόλεις, ενώ ο τρίτος κάλυψε όλες τις πόλεις των 27 κρατών μελών της ΕΕ με περισσότερους από 100.000 κατοίκους¹ και ορισμένο αριθμό πόλεων με 50.000 - 100.000 κατοίκους. Για το δεύτερο και τον τρίτο Αστικό Έλεγχο, ο κατάλογος των μεταβλητών περιορίστηκε σε περισσότερες από 300 και από αυτές η Eurostat υπολόγισε άλλους 270 δευτερογενείς δείκτες. Οι δείκτες αυτοί καλύπτουν τις περισσότερες πτυχές της ζωής στις πόλεις, όπως: δημογραφία, κατοικία, υγεία, εγκληματικότητα, αγορά εργασίας, εισοδηματικές ανισότητες, τοπική διοίκηση, εκπαίδευση, περιβάλλον, κλίμα, πρότυπα μετακίνησης, κοινωνία της πληροφορίας και πολιτιστική υποδομή. Στην πορεία από τον δεύτερο στον τρίτο Αστικό Έλεγχο προσαρμόστηκαν κατάλληλα οι μεθοδολογίες, οι δείκτες και οι ορισμοί των δεικτών (Eurostat 2009).

Ο «Αστικός Έλεγχος» λειτουργεί σε τρία **διαφορετικά γεωγραφικά επίπεδα**. Το κύριο επίπεδο είναι η «βασική πόλη» (core city) που αντιστοιχεί προσεγγιστικά στον συνεχή αστικό ιστό. Ένα δεύτερο επίπεδο είναι το υπο-αστικό, το οποίο αφορά σε συνοικίες περίπου 20.000 κατοίκων. Η συλλογή πληροφοριών σε αυτό το επίπεδο συμβάλει ιδίως στην κατανόηση των ανισοτήτων στο εσωτερικό της πόλης. Το τρίτο επίπεδο είναι η «Ευρύτερη Αστική Ζώνη» / ΕΥΑΖ (Larger Urban Zone / “LUZ”) η οποία στις περισσότερες περιπτώσεις αντιστοιχεί με την ευρύτερη διοικητική ενότητα. Σε μικρό αριθμό πόλεων χρησιμοποιήθηκε και ένα ακόμα επίπεδο (Kernel), ανάμεσα στην «βασική πόλη» και στην «Ευρύτερη Αστική Ζώνη» ώστε να απεικονίζεται καλύτερα ο χαρακτήρας της αστικοποίησης ανάμεσα στις διαφορετικές ζώνες της πόλης (βλέπε αναλυτικότερα στο European Commission - Eurostat, 2004). Ένα τέτοιο ενδιάμεσο επίπεδο χρησιμοποιήθηκε και στην περίπτωση της Αθήνας - βλέπε παρακάτω. Η οριοθέτηση των ζωνών των παραπάνω επιπέδων στην περίπτωση των ελληνικών πόλεων παρουσιάζεται στο Σχήμα 1.

Οι δείκτες του Αστικού Ελέγχου παρουσιάζουν ένα εξαιρετικά σημαντικό πλεονέκτημα για την ανάλυση της κατάστασης των πόλεων, γιατί αναφέρονται στην ίδια την πόλη (βλέπε παρακάτω), ενώ έως σχετικά πρόσφατα, σε συγκρίσεις μεταξύ μεγάλου αριθμού πόλεων, χρησιμοποιούνταν στοιχεία που αναφέρονταν στους νομούς στους οποίους ανήκαν οι πόλεις ή ακόμα και στις αντίστοιχες διοικητικές περιφέρειες (!) με αποτέλεσμα να προκύπτουν λανθασμένα συμπεράσματα ως προς τα περισσότερα μεγέθη που συγκρίνονταν.

Όμως, το υπάρχον σύνολο δεδομένων για τους δείκτες του ΑΕ παρουσιάζει πολύ σημαντικά μειονεκτήματα. Κατ’ αρχήν λείπουν δεδομένα για πολλές πόλεις για σημαντικό ποσοστό δεικτών (περισσότερο από 40% -βλ. στο TPG, 2009: ESPON 2013 project FOCI).

Δεύτερον, παρά την προσπάθεια που καταβλήθηκε, οι εδαφικές περιοχές που αντιστοιχούν στα τρία παραπάνω χωρικά επίπεδα, δεν αντανακλούν τα ίδια χαρακτηριστικά αστικοποίησης, εφόσον η αντιστοίχιση της εδαφικής περιοχής καθενός από τα χωρικά επίπεδα με διοικητικές ενότητες έγινε από καθεμιά από τις εθνικές Στατιστικές Υπηρεσίες και δεν υλοποιήθηκε ενιαία μια προσέγγιση οριοθέτησης των πόλεων που να στηρίζεται π.χ. (εντελώς ενδεικτικά) σε τρία διαφορετικά φάσματα πυκνοτήτων πληθυσμού. Από τις περισσότερο λανθασμένες αντιστοιχίσεις είναι εκείνη που δόθηκε από τις ελληνικές αρχές, στο πρώτο πρόγραμμα Αστικού Ελέγχου, όσον αφορά στην περίπτωση της Αθήνας: η «βασική πόλη» (core city) αντιστοιχίστηκε με την εδαφική περιφέρεια του Δήμου Αθηναίων, ενώ, όπως είναι γνωστό, ο «βασικός» συνεχής αστικός ιστός του Λεκανοπεδίου της Αθήνας είναι πολύ ευρύτερος. Το λάθος αυτό οδήγούσε σε σωρεία λανθασμένων αποτελεσμάτων των σχετικών συγκρίσεων και ως προς την μεταβολή του πληθυσμού -ο οποίος, στο διάστημα 1991-2001 μειώθηκε στην περιοχή του Δ. Αθηναίων αλλά αυξήθηκε στο σύνολο του Λεκανοπεδίου- αλλά και ως προς την δομή της απασχόλησης, την

επιφάνεια χώρων αναψυχής και αθλητισμού ανά κάτοικο κλπ. Το λάθος αυτό διορθώθηκε σε αρκετό βαθμό στο τρίτο πρόγραμμα ΑΕ με τον προσδιορισμό μιας «Ενδιάμεσης Αστικής Ζώνης» (ENAZ, Kernel) για την Αθήνα, η οποία αντιστοιχίστηκε με την εδαφική περιφέρεια της Νομαρχίας Αθηνών (NA). Και αυτή η αντιστοίχιση είναι λανθασμένη, εφόσον η ENAZ της Αθήνας θα έπρεπε να συμπεριλάβει και το χερσαίο τμήμα της εδαφικής περιφέρειας της Νομαρχίας Πειραιώς, το οποίο περιλαμβάνει επίσης συνεχή αστικό ιστό και έχει παρόμοια λειτουργικά χαρακτηριστικά με εκείνα της περιφέρειας της NA.

Τρίτον, είναι πολύ λίγα τα δεδομένα του ΑΕ για το περιβάλλον, για αυτό και δεν αναφερόμαστε εδώ σε αυτή την πτυχή της ανάπτυξης των πόλεων, αν και είναι εξαιρετικά σημαντική. Βέβαια, και πέραν του ΑΕ, τα στοιχεία για τις ευρωπαϊκές πόλεις που αφορούν στο περιβάλλον, παραμένουν πολύ περιορισμένα.

Για τους παραπάνω λόγους θα χρησιμοποιήσουμε για ορισμένους σημαντικούς δείκτες, όπως, ενδεικτικά, για το ΑΕΠ (Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν), άλλα στοιχεία, προερχόμενα από την Eurostat, τις εθνικές Στατιστικές Υπηρεσίες ή άλλες πηγές, ακόμα και αν αυτά αναφέρονται στους νομούς στους οποίους εντάσσονται οι πόλεις που θα συγκρίνουμε.

3. Οι μεθοδολογικές επιλογές σύγκρισης της Αθήνας με άλλες ελληνικές και ευρωπαϊκές πόλεις

Εκτός από την Αθήνα, έχουν ενταχθεί στον ΑΕ άλλες οκτώ ελληνικές πόλεις: Θεσσαλονίκη, Πάτρα, Ηράκλειο, Λάρισα, Βόλος, Ιωάννινα, Καβάλα και Καλαμάτα, με τις οποίες και θα την συγκρίνουμε. Η Αθήνα είναι μια μεγάλη μητροπολιτική περιοχή η οποία μπορεί κατ' αρχήν να αντιστοιχηθεί με την Αττική (με πληθυσμό το 2004 σύμφωνα με τον ΑΕ: 4.010.000 κατοίκους), η Θεσσαλονίκη είναι μια μητροπολιτική περιοχή σχετικά μικρότερης εμβέλειας (πληθυσμός ΑΕ 2004: 960.000) ενώ οι υπόλοιπες είναι μεσαίες πόλεις (με πληθυσμό από περίπου 220.000 για την Πάτρα έως 75.000 για την Καλαμάτα), συνήθως διοικητικά κέντρα περιφερειών.

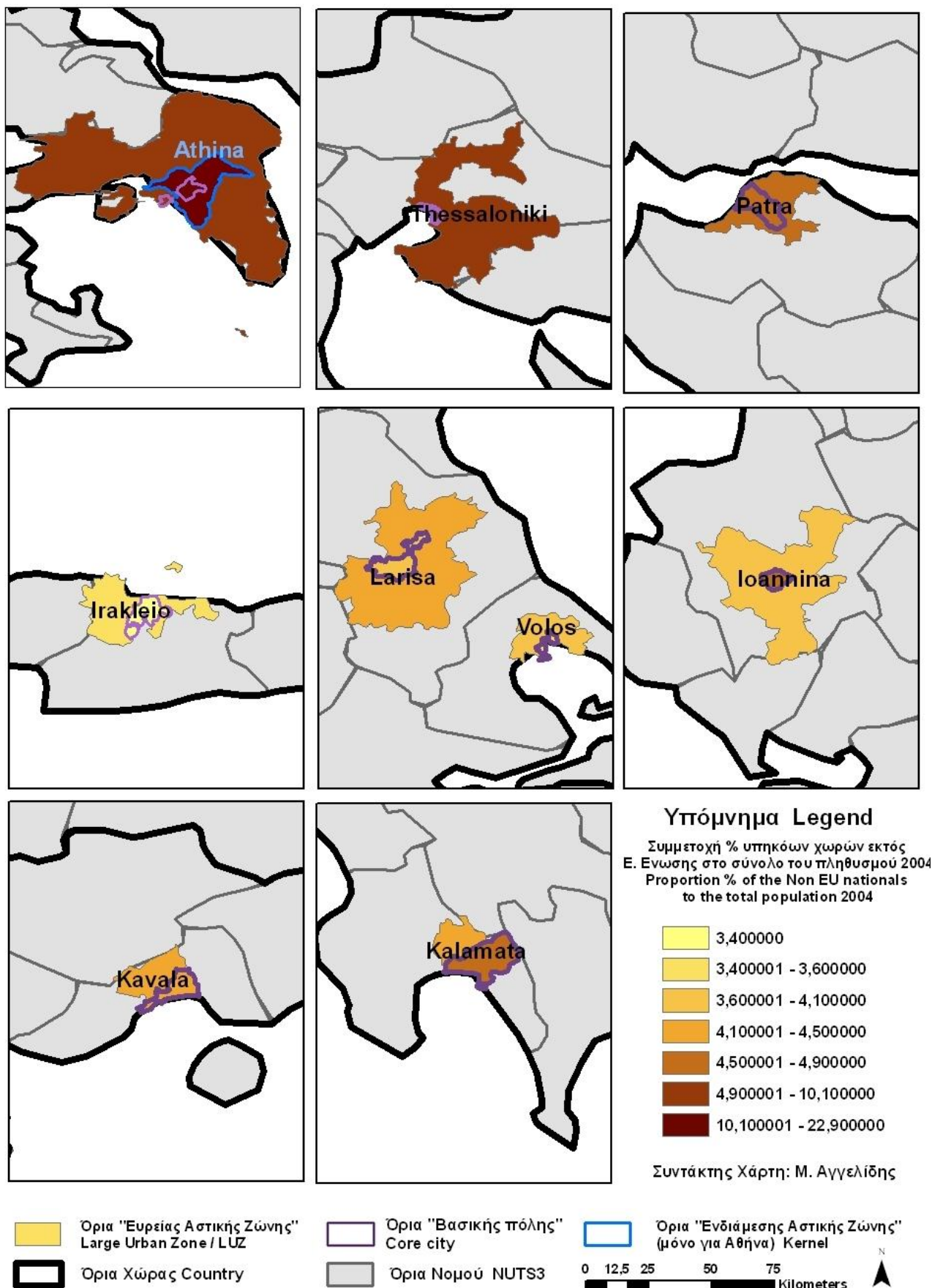
Η επιλογή των ευρωπαϊκών πόλεων με τις οποίες θα συγκρίνουμε την Αθήνα είναι βέβαια πολύ δύσκολη. Επιλέξαμε από τις περισσότερες από 70 ευρωπαϊκές μητροπολιτικές περιοχές, τρεις οι οποίες να αντιστοιχούν σε υποδείγματα ανάπτυξης τα οποία είναι αρκετά αντιπροσωπευτικά στον ευρωπαϊκό χώρο: τις περιοχές του Άμστερνταμ, του Μονάχου και του Τορίνο. Ενώ η Αθήνα αντιπροσωπεύει σε ορισμένο βαθμό τις μητροπόλεις του ευρωπαϊκού νότου, με συγκριτικά χαμηλό επίπεδο ανάπτυξης και περιορισμένο τομέα δυναμικών δραστηριοτήτων, οι υπόλοιπες τρεις εντάσσονται στην πιο αναπτυγμένη περιοχή του Κοινοτικού χώρου, στο «Πεντάγωνο» της Δυτικής Ευρώπης (το οποίο οριοθετείται από το Λονδίνο, το Παρίσι, το Μιλάνο, το Μόναχο και το Αμβούργο) ή στην άμεση περιφέρειά του. Παρουσιάζουν βέβαια σημαντικές διαφορές στα χαρακτηριστικά της ανάπτυξής τους, όπως θα δούμε στην συνέχεια. Ενώ η μητροπολιτική περιοχή της Αθήνας έχει μεγάλο πληθυσμιακό δυναμικό (βλέπε παραπάνω), ακόμα και στο επίπεδο των ευρωπαϊκών μητροπολιτικών περιοχών, οι άλλες τρεις μητροπόλεις έχουν αρκετά μικρότερο πληθυσμό: το Μόναχο 2.530.000 (το 2004 –ΑΕ), το Τορίνο 1.700.000 και το Άμστερνταμ 1.440.000.

Καθεμιά από τις τέσσερις μητροπόλεις εντάσσεται σε ένα αστικό σύστημα που μπορεί χονδρικά να προσδιοριστεί με βάση την χρονοαπόσταση 90 λεπτών από το κέντρο της μητρόπολης, αλλά και με πρόσθετα κριτήρια (βλ. στο TPG, 2009: ESPON 2013 project FOCI). Ενδεικτικά, σε εκείνο της Αθήνας εντάσσονται, εκτός από το σύνολο της Αττικής, η Κόρινθος, η Χαλκίδα και η Θήβα όπως και ορισμένες λίγο πιο απομακρυσμένες αστικές περιοχές.

Το έτσι προσδιορισμένο «αστικό σύστημα της Αθήνας» είναι σαφώς μονοκεντρικό. Έντονα μονο-κεντρικό είναι και το αστικό σύστημα του Μονάχου, ενώ εκείνο του Άμστερνταμ είναι έντονα πολυκεντρικό: πρόκειται για την περιοχή του Randstadt που περιλαμβάνει εκτός από το Άμστερνταμ, το Ρότερνταμ, την Ουτρέχτη και την Χάγη όπως και αρκετές μεσαίες και μικρές πόλεις. Το αστικό σύστημα του Τορίνο χαρακτηρίζεται από μέτριο βαθμό πολυκεντρικότητας.

Στην Αθήνα, το Μόναχο και το Άμστερνταμ κυριαρχεί ο τομέας των υπηρεσιών, όχι όμως οι ίδιοι κλάδοι των υπηρεσιών: στο Μόναχο και το Άμστερνταμ είναι συγκριτικά ισχυρότερες οι πιο δυναμικές υπηρεσίες, ενώ στην Αθήνα οι περισσότερες «τρέχουσες» υπηρεσίες. Τέλος, το Τορίνο, παρόλο ότι είναι σημαντικός πόλος υπηρεσιών, διατηρεί έναν σημαντικό βιομηχανικό τομέα, που βρίσκεται όμως σήμερα σε υποχώρηση.

Επομένως, έχουμε να συγκρίνουμε μια μητρόπολη του νότου της Ευρώπης με τρεις μητροπόλεις του «Βορρά», δυο πόλεις με αναπτυξιακό προφίλ εστιασμένο στις δυναμικές υπηρεσίες (Μόναχο, Άμστερνταμ), μια πόλη με χαμηλού δυναμισμού αναπτυξιακό προφίλ (Αθήνα) και μια πόλη με δυναμισμό στις υπηρεσίες αλλά και σημαντική βιομηχανία η οποία βρίσκεται σήμερα σε φάση υποχώρησης (Τορίνο).

Σχήμα 1. Συμμετοχή % των υπηκόων χωρών εκτός της Ε. Ένωσης στο σύνολο των πληθυσμού 2004 στις ελληνικές πόλεις Αστικού Ελέγχου, ανά επίπεδο αναφοράς: Βασική πόλη, Ευρεία αστική περιοχή, Ενδιάμεση αστική περιοχή (Core city, LUZ, Kernel). Πηγή στοιχείων: Eurostat.

4. «Χαρακτηριστικά σημεία ενδιαφέροντος» της σύγκρισης της Αθήνας με άλλες πόλεις ανά θεματικές ενότητες

Επιλέγουμε για την ανάλυση που ακολουθεί όχι τους θεωρητικά καταλληλότερους δείκτες, αλλά δείκτες για τους οποίους υπάρχουν δεδομένα και είναι συγκριτικά περισσότερο κατάλληλοι για να περιγράψουν το πεδίο που μελετάται. Εφόσον ακουόμαστε εδώ να δώσουμε μια πρώτη εικόνα των κινητήριων δυνάμεων μεταβολής των συγκεκριμένων πόλεων, δεν χρησιμοποιούμε δείκτες για τους οποίους θα έπρεπε να δώσουμε μια πολύ εκτενή περιγραφή του τρόπου που πρέπει να χρησιμοποιηθούν, όπως είναι π.χ. οι δείκτες ένταξης μιας πόλης σε δίκτυα πόλεων.

Ξεκινάμε από το κατά κεφαλήν ΑΕΠ (Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν) για το 2007 (Eurostat) ανά νομό (NUTS3ⁱⁱ) στον οποίο αντιστοιχεί καθεμιά από τις πόλεις, ως βασικό δείκτη οικονομικής επίδοσηςⁱⁱⁱ. Η Αθήνα / Αττική (31.900) προηγείται με πολύ μεγάλη διαφορά σε σχέση με τις άλλες ελληνικές πόλεις. Το αντίστοιχο ΑΕΠ ανέρχεται σε 20.000-21.000 για το Ηράκλειο, το Βόλο και την Θεσσαλονίκη και σε 18.000-15.000 για τις υπόλοιπες πόλεις.

Το Μόναχο και το Άμστερνταμ έχουν πολύ υψηλότερη οικονομική επίδοση (ΑΕΠ 2007: περίπου 55.000 και 50.000, αντίστοιχα) ενώ η επίδοση του Τορίνο (ΑΕΠ 2007: 28.500) είναι λίγο χαμηλότερη από εκείνη της Αθήνας.

Από τους υπόλοιπους αναπτυξιακούς δείκτες, οι οποίοι είναι πολυάριθμοι, θα αναφερθούμε εδώ μόνο σε ορισμένους που αντανakλούν σαφέστερα την αναπτυξιακή δυναμική σε μια παγκοσμιοποιημένη οικονομία, με ήδη προχωρημένη οικονομική ενοποίηση στο επίπεδο της Ευρώπης. Θα χρησιμοποιήσουμε ως δείκτες το δυναμικό των κλάδων προσφοράς υπηρεσιών προς τις επιχειρήσεις (Advanced Producer Services / APS) και των κλάδων υψηλής τεχνολογίας (High Technology activities / HT^{iv}). Η σχετική ανάλυση προέρχεται από την σε εξέλιξη εργασία ερευνητικής ομάδας του ΕΜΠ, με επιστημονικό υπεύθυνο τον Μ. Αγγελίδη, στο πλαίσιο του ερευνητικού προγράμματος ESPON FOCI (βλέπε παραπάνω), η οποία θα δημοσιοποιηθεί στο πλαίσιο του Final Report του προγράμματος. Χρησιμοποιήθηκαν στοιχεία της Βάσης Δεδομένων ORBIS για τα 600.000 υποκαταστήματα των εταιρειών που ελέγχονται από τις 3.000 μεγαλύτερες εταιρείες σε παγκόσμιο επίπεδο. Βλ. λεπτομέρειες για αυτή την Βάση Δεδομένων στο TPG, 2009: ESPON 2013 project FOCI.

Η αναλογία του αριθμού εταιριών των παραπάνω δυο κατηγοριών (APS και HT) σε σχέση με τον πληθυσμό των τεσσάρων μητροπόλεων, είναι κατά πολύ μεγαλύτερη στο Μόναχο και το Άμστερνταμ συγκριτικά με το Τορίνο και την Αθήνα. Εταιρείες που εδρεύουν στις δυο πρώτες μητροπόλεις ελέγχουν πολύ μεγάλο αριθμό εταιριών που δραστηριοποιούνται στις 1500 πιο σημαντικές πόλεις της Ευρώπης. Αντίθετα, σημαντικός αριθμός εταιριών που δραστηριοποιούνται στην Αθήνα ελέγχονται από τα μεγάλα ευρωπαϊκά οικονομικά κέντρα. Στο Τορίνο διαπιστώνεται μια ενδιάμεση κατάσταση. Ως προς αυτή την σχέση «οικονομικής εξάρτησης» η Αθήνα κυριαρχεί πλήρως στο αστικό της σύστημα (όπως ορίστηκε πιο πάνω). Σημαντικός είναι ο βαθμός κυριαρχίας του Μονάχου όπως και του Τορίνο στα αντίστοιχα αστικά συστήματά τους, ενώ η υπεροχή του Άμστερνταμ στο αστικό σύστημα του Randstadt ως προς αυτό το κριτήριο είναι πολύ περιορισμένη. Η ανάπτυξη ακολουθεί εδώ μια σαφώς πολυκεντρική λογική.

Ας περάσουμε στην εξέταση της δημογραφικής και κοινωνικής κατάστασης της Αθήνας συγκριτικά με τις άλλες πόλεις, χρησιμοποιώντας πολύ λίγους δείκτες οι οποίοι, όπως ήδη τονίσαμε, δεν είναι αναγκαστικά οι πιο κατάλληλοι, είναι όμως χαρακτηριστικοί και έχουμε τα στοιχεία για να προχωρήσουμε στην σχετική σύγκριση.

Όσον αφορά στην πυκνότητα του πληθυσμού το 2004, αυτή συνδέεται με τον τρόπο που έχουν οριστεί οι διαφορετικές περιοχές των ελληνικών πόλεων. Είναι πολύ μεγαλύτερη στις «βασικές πόλεις» (core cities) της Θεσσαλονίκης (21.200 άτομα / Km²) και της Αθήνας (20.500), αρκετά μικρότερη στην ΕΝΑΖ της Αθήνας (8.050) και πολύ μικρότερη στις «βασικές πόλεις» (core cities) των επαρχιακών αστικών περιοχών, με μεγαλύτερη τιμή στον Βόλο (3.300) και μικρότερη στην Καβάλα (600).

Ο πληθυσμός της Αττικής ήταν περίπου εξίσου γερασμένος (δείκτης αριθμού ατόμων άνω των 65 ετών / άτομα 20-64 ετών) το 2004 με εκείνους των ΕΥΑΖ της Θεσσαλονίκης και της Λάρισας και λιγότερο γερασμένος σε σχέση με εκείνους των ΕΥΑΖ των υπόλοιπων ελληνικών πόλεων του ΑΕ (με την εξαίρεση του Ηρακλείου). Ήταν περισσότερο γερασμένος από τον αντίστοιχο πληθυσμό του Άμστερνταμ και λιγότερο σε σχέση με τους πληθυσμούς του Μονάχου και του Τορίνο. Το ποσοστό ανεργίας στην Αττική το 2004 (9,1%) ήταν χαμηλότερο από εκείνα όλων των άλλων ελληνικών πόλεων ΑΕ (επίπεδο ΕΥΑΖ) και υψηλότερο από εκείνα των άλλων τριών ευρωπαϊκών μητροπόλεων.

Μεγάλο ενδιαφέρον παρουσιάζει η αναλογία των αλλοδαπών μεταναστών (Υπηκόων χωρών εκτός της Ευρωπαϊκής Ένωσης) προς τον συνολικό πληθυσμό. Η «βασική πόλη» της Αθήνας (περιοχή του Δήμου Αθηναίων) προηγείται με πολύ μεγάλη διαφορά ως προς αυτό το κριτήριο -

Σχήμα 1. Το σχετικό ποσοστό ανερχόταν το 2004 σε 23% έναντι 6,2% για το σύνολο της χώρας. Μεγαλύτερα από τον εθνικό μέσο όρο είναι τα ποσοστά για την «βασική πόλη» της Θεσσαλονίκης (10,1%) και για την ΕΝΑΖ (kernel) της Αθήνας (περιοχή της Νομαρχίας Αθηνών: 10,6%), ενώ είναι μικρότερα από τον εθνικό μέσο όρο στις υπόλοιπες ελληνικές πόλεις: ανέρχονται σε 4,9% για την Πάτρα έως 3,4% για το Ηράκλειο. Το αντίστοιχο ποσοστό ήταν μικρότερα από εκείνο της Αθήνας στις περιπτώσεις του Άμστερνταμ (5,9%) και του Τορίνο (4,9%) ή περίπου ίσο (10,9%) για το Μόναχο (για το 2000 σε αυτή την τελευταία περίπτωση). Ως προς την επιφάνεια κατοικίας ανά άτομο (living area –στοιχεία Αστικού Ελέγχου), οι διαφορές μεταξύ των ελληνικών πόλεων του Αστικού Ελέγχου δεν είναι μεγάλες. Επικρατεί ίδιο σχεδόν πρότυπο: Οι τιμές του δείκτη για τις «βασικές πόλεις» (core cities) της Αθήνας, της Θεσσαλονίκης και της Πάτρας είναι σχεδόν ίδιες με τον μέσο όρο της Ελλάδος, περίπου 32 μ² / κάτοικο το 2004. Ο δείκτης είναι λίγο μεγαλύτερος στην περιοχή kernel της Αθήνας: 33,4. Στις υπόλοιπες οκτώ ελληνικές πόλεις, οι αντίστοιχες τιμές είναι λίγο μεγαλύτερες από τον εθνικό μέσο όρο: από 34,7 για την Καβάλα έως 32,3 για την Λάρισα. Οι τιμές του δείκτη στο Τορίνο και στο Μόναχο για το 2001: 35,7 και 41,5, ξεπερνούν, αντίστοιχα, λίγο και αρκετά περισσότερο, εκείνες της Αθήνας (δεν υπάρχουν στοιχεία για το Άμστερνταμ).

5. Συμπεράσματα

Η χρήση δεικτών μπορεί να συμβάλλει σημαντικά στην συγκριτική εξέταση των ευρωπαϊκών πόλεων. Όπως είδαμε, όμως, είναι απαραίτητη για τον σκοπό αυτό η τήρηση, μεταξύ άλλων, δυο βασικών προϋποθέσεων: (α) ο ορισμός και η οριοθέτηση των πόλεων να γίνεται με κατάλληλο τρόπο, ώστε να συγκρίνονται πράγματι ομοειδείς χωρικές ενότητες (β) τα στοιχεία που χρησιμοποιούνται για τον προσδιορισμό των τιμών των δεικτών να έχουν ικανοποιητική ποιότητα (να προέρχονται από αξιόπιστη πηγή κλπ) και να είναι επαρκώς εναρμονισμένα (να αναφέρονται στον ίδιο ορισμό και να έχει εφαρμοστεί αυτός ο ορισμός με τον ίδιο τρόπο σε όλες τις περιπτώσεις).

Η περισσότερο ευρεία υπάρχουσα Βάση δεδομένων για τις ευρωπαϊκές πόλεις, εκείνη του Αστικού Ελέγχου παρέχει τέτοια στοιχεία, αυτά είναι όμως συγκρίσιμα για σχετικά περιορισμένο αριθμό θεμάτων. Επομένως, παραμένουν περιορισμένες οι δυνατότητες ολοκληρωμένων συγκρίσεων ανάμεσα στο σύνολο των ευρωπαϊκών πόλεων. Αντίθετα, με την χρησιμοποίηση των στοιχείων του Αστικού Ελέγχου, παρά τις ελλείψεις που παρουσιάζουν, έχουν διευκολυνθεί οι συγκρίσεις σημαντικού αριθμού πόλεων, με την μορφή σύγκρισης των αποτελεσμάτων μελετών περιοχών περιπτώσεων (case studies), εφόσον με την εφαρμογή αυτής της μεθόδου είναι εφικτό να συμπληρωθούν από άλλες πηγές τα στοιχεία που λείπουν από τον Αστικό Έλεγχο, εφόσον πρόκειται για λίγες μόνο περιοχές.

Η σύγκριση «χαρακτηριστικών σημείων ενδιαφέροντος» της Αθήνας με εκείνα άλλων πόλεων, σε δυο χωρικά επίπεδα: το εθνικό και το ευρωπαϊκό, οδηγεί σε μια σειρά συμπερασμάτων, τα οποία μπορεί να αποτελέσουν ενδιαφέρουσες, αν και αποσπασματικές, «προχωρημένες υποθέσεις» για περαιτέρω έρευνα.

Η Αθήνα αποτελεί τον περισσότερο διεθνοποιημένο κόμβο ανάπτυξης της Ελλάδος, με μεγάλη διαφορά σε σύγκριση με τις υπόλοιπες ελληνικές πόλεις του Αστικού Ελέγχου. Περιλαμβάνει κατά πολύ μεγαλύτερο όγκο δυναμικών δραστηριοτήτων σε σχέση με τις τελευταίες, ακόμα και αν ληφθεί υπ' όψιν το «βάρος» των αντίστοιχων πληθυσμών. Το στενά νοούμενο αστικό σύστημα της Αθήνας (βλ. παραπάνω) είναι έντονα μονο-κεντρικό, όχι μόνο με όρους μορφολογικής αλλά και λειτουργικής πολυκεντρικότητας / μονοκεντρικότητας.

Το πρότυπο δημογραφικής και κοινωνικής εξέλιξης της Αθήνας την τελευταία εικοσαετία διαφέρει σημαντικά από εκείνα των υπόλοιπων ελληνικών πόλεων ΑΕ αλλά και των τριών ευρωπαϊκών μητροπόλεων που επιλέχθηκαν για σύγκριση. Ο πληθυσμός του μεγαλύτερου μέρους του Λεκανοπεδίου της Αθήνας (περιοχή "kernel") και ιδίως του περισσότερο κεντρικού τμήματός του («βασική πόλη» / core city) παραμένει συγκριτικά περισσότερο γερασμένος, ενώ η Πρωτεύουσα υποδέχτηκε αναλογικά μεγαλύτερο αριθμό μεταναστών, γεγονός που παραπέμπει στην ανάγκη υλοποίησης μεγάλου αριθμού χωρικών παρεμβάσεων για την αντιμετώπιση του κοινωνικού χωρικού αποκλεισμού.

Το γεγονός ότι ένα από τα σημαντικά χαρακτηριστικά του προτύπου κατοίκησης, η τιμή του δείκτη επιφάνειας κατοικίας ανά άτομο, δεν διαφέρει σήμερα ουσιαστικά από εκείνη των υπόλοιπων ελληνικών πόλεων, επιβεβαιώνει προγενέστερες αναλύσεις που έχουν δείξει ότι ως προς την παραγωγή ιδιωτικού χώρου στις περιοχές κατοικίας, οι ελληνικές πόλεις έχουν υιοθετήσει το αθηναϊκό πρότυπο («μικρές Αθήνες»).

Τέλος, όσον αφορά σε ένα από τα πιο σημαντικά περιβαλλοντικά χαρακτηριστικά της πόλης, την επιφάνεια που διατίθεται για χρήσεις αναψυχής και αθλητισμού ανά κάτοικο, το μεγαλύτερο τμήμα του Λεκανοπεδίου της Αθήνας (περιοχή kernel) παρουσιάζει πολύ χαμηλή τιμή, ενώ,

σύμφωνα και με άλλες πηγές, η κατάσταση είναι παρόμοια στις κεντρικότερες περιοχές των υπόλοιπων ελληνικών πόλεων.

Η Αθήνα έχει συγκριτικά με τις υπόλοιπες ελληνικές πόλεις (με την εξαίρεση της Θεσσαλονίκης^v), πολύ περισσότερες δυνατότητες ανάπτυξης δραστηριοτήτων με ικανοποιητική ανταγωνιστικότητα στον ευρωπαϊκό χώρο.

Στο πλαίσιο των τεσσάρων περιπτώσεων ευρωπαϊκών μητροπόλεων, σταθμίζοντας το πιο δυναμικό τμήμα της οικονομίας των πόλεων με τον πληθυσμό τους, η Αθήνα βρίσκεται πολύ πίσω σε σχέση με δυο από τις ισχυρές μητροπόλεις του ευρωπαϊκού υπεραναπτυγμένου «Πενταγώνου»: το Μόναχο και το Άμστερνταμ, ενώ το Τορίνο βρίσκεται σε μια ενδιάμεση κατάσταση. Η διαφορά ως προς αυτό το πεδίο σε βάρος της Αθήνας φαίνεται να είναι εντονότερη από αυτήν που υποδεικνύει η διαφορά στο ΑΕΠ ως κατ' αρχήν μέτρο οικονομικής αποδοτικότητας. Ο πληθυσμός της Πρωτεύουσας είναι συγκριτικά πιο γερασμένος από τις παραπάνω δυο πρώτες ευρωπαϊκές μητροπόλεις, περιλαμβάνει όμως μεγαλύτερο ποσοστό μεταναστών, γεγονός που παραπέμπει στην προοπτική βελτίωσης των δημογραφικών χαρακτηριστικών του (βαθμός γήρανσης και γεννητικότητα). Συνακόλουθα όμως, αν η ισχυρή προσέλκυση αλλοδαπών μεταναστών σε όλες τις Δυτικές και Νότιες μητροπόλεις της Ε.Ε. θέτει σε προτεραιότητα παρεμβάσεις αναβάθμισης των αντίστοιχων υποβαθμισμένων περιοχών, οι παρεμβάσεις αυτές είναι συγκριτικά πιο επείγουσες για την Αθήνα. Ο δείκτης επιφάνειας κατοικίας ανά άτομο είναι μικρότερος στην Αθήνα συγκριτικά με δυο από τις άλλες ευρωπαϊκές μητροπόλεις, η διαφορά αυτή όμως φαίνεται να είναι μικρότερη συγκριτικά με την «καθυστέρηση» της Αθήνας ως προς την ανταγωνιστικότητα. Τέλος, το γεγονός ότι η ανά κάτοικο επιφάνεια χώρων αναψυχής και αθλητισμού είναι αρκετά μεγαλύτερη στις άλλες ευρωπαϊκές μητροπόλεις δείχνει ότι, στην περίπτωση της Αθήνας η απαιτούμενη προσπάθεια σε αυτό το πεδίο πρέπει να αποκτήσει πολύ υψηλή προτεραιότητα.

Βιβλιογραφία

- Αγγελίδης Μ., 2004: *Αειφόρος ανάπτυξη των πόλεων στην Ευρώπη και στην Ελλάδα*, Έκδοση ΥΠΕΧΩΔΕ, Αθήνα, 125 σελ.
- Αγγελίδης Μ., 2005: *Πολιτική αειφόρου ανάπτυξης των πόλεων στην Ελλάδα*, Έκδοση των Πρακτικών Συνεδρίου με τον ίδιο τίτλο, ΕΜΠ - ΥΠΕΧΩΔΕ, Αθήνα, 127 σελ.
- Ambiente Italia Research Institute, 2003: *European Common Indicators Final Project Report: Development, Refinement, Management and Evaluation of European Common Indicators Project* (ECI), Milano.
- European Commission - Eurostat, 2004: *Urban Audit Methodological Handbook*, Office for Official Publications of the EC, ISBN 92-894-7079-8.
- European Union / Regional Policy, 2007: *State of European Cities Report: Adding value to the European Urban Audit*.
- Eurostat, 2009: Urban Audit 2003/2004 and 2006/2007 data collections.
- TPG (Transnational Project Group), 2009: *ESPON 2013 project FOCI / "Future Orientations of Cities"*, Interim Report, www.espon.eu.
- Goebel V., A. Thierstein, S. Lüthi, 2007: *Functional polycentricity in the Mega-City Region of Munich*, Technical University of Munich.
- IISD (International Institute for Sustainable Development) - Pinter L., P. Hardi and P. Bartelmus, 2005, *Sustainable Development Indicators: proposals for a way forward*, IISD.

ⁱ Για αυτές τις πόλεις ζητήθηκαν διαχρονικές σειρές στοιχείων για ορισμένους δείκτες αποκλειστικά από τις Στατιστικές υπηρεσίες των κρατών μελών

ⁱⁱ NUTS: Κατάταξη των χωρικών διοικητικών ενότητων των χωρών της ΕΕ σε τέσσερα επίπεδα: NUTS 0, 1, 2 και 3. Στην Ελλάδα στο επίπεδο NUTS 2 αντιστοιχούν οι Περιφέρειες και στο NUTS 3 αντιστοιχούν οι νομοί.

ⁱⁱⁱ Αν και προφανώς πρέπει να χρησιμοποιούνται και άλλοι τέτοιοι δείκτες για αυτό το σκοπό –βλ. στην σχετική πρόσφατη εκτενή βιβλιογραφία

^{iv} Βλέπε ενδεικτικά για τους κλάδους που εντάσσονται σε αυτές τις δυο κατηγορίες στο Goebel et al 2007

^v Δεν ασχολούμαστε εδώ με τα ειδικότερα χαρακτηριστικά της Θεσσαλονίκης